

2017 | 4

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *SUDÁR BALÁZS*
TURUL SZAVUNK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
HÁTTÉRÉHEZ
- *BÁCSATYAI DÁNIEL*
II. ANDRÁS ANGLIAI KÖVETEI
- *KÁDAS ISTVÁN*
PECSÉTHASZNÁLAT A KÉSŐ KÖZÉPKORI
SÁROS MEGYÉBEN
- *NAGY LEVENTE*
BRANKOVICS SZÁVA ÉS AZ ERDÉLYI
ROMÁN REFORMÁCIÓ
- *KOVÁTS ANTAL ANDRÁS*
SVÁJCIAK MAGYARORSZÁGON, 1867–1990
- *SIMON ATILA*
KASSA HÁROM MEGSZÁLLÁSA
- *APOR PÉTER*
AZ ALTERNATÍV DEMOKRÁCIA
NYOMORÚSÁGA, 1968–1973
- SIPOS PÉTER (1935–2017)

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 4. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektronikus postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Nagy Levente: Mártír vagy kalandor? Brankovics Száva és az erdélyi román reformáció I. Apafi Mihály idejében	525
Kováts Antal András: Svájciak a magyar történelem sodrában, 1867–1990	543
Simon Attila: Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok	569
Apor Péter: Az alternatív demokrácia nyomorúsága. Ideológia, politikai nyelv és az ellenzéki lehetőség Magyarországon, 1968–1973	591

MŰHELY

Sudár Balázs: Turul szavunk művelődéstörténeti hátteréhez	605
Bácsatyi Dániel: II. András angliai követei	621
E. Kovács Péter: Magyar zászlók velencei kézen	633
Kádas István: Cum sigillo nostro. A késő középkori Sáros megye pecséthasználata	637
Szaszkó Elek: A sződi uradalom 1517/1518. évi számadásjegyzéke (Adatok a Gersei Pető család dél-alföldi birtoklásáról)	655
Ábrahám Barna: „Más nemzeteknél, mint a szászoknál...” Ortodoxia és lutheranizmus kölcsönhatásai a dualizmus kori Erdélyben	683

MÉRLEG

A kapitalizmus rövid története (<i>Trädler Henrietta</i>)	691
---	-----

MEGEMLÉKEZÉS

Sipos Péter (1935–2017) (<i>Simándi Irén</i>)	699
---	-----

Cum sigillo nostro

A késő középkori Sáros megye pecséthasználata*

A magyar megyék többségében az alispán és a szolgabírók együttes pecsételése hitelesítette a hatósági kiadványokat.¹ A pecséteken többnyire a tisztviselők saját címerei, jelvényei voltak, így egy-egy alispán vagy szolgabíró lecserélésekor az okleveleket hitelesítő pecsétek ábrái is változtak. Az ebből fakadó visszaélések elkerülése végett Zsigmond király 1435. évi nagy dekrétumának második cikkelye elrendelte, hogy a szolgabírók rendelkezzenek könnyen felismerhető pecsétekkel.² A szabályozást Mátyás 1486. évi és II. Ulászló 1492. évi törvényei is megismételték.³ A megyei közösségtudat kialakulásával együtt, egy lassú és megyénként eltérő, változatos formában lezajló folyamat révén jutunk el a megyei pecsétek kialakulásához. Egyedülálló Somogy megye esete, mely már 1498-ban címer- és pecsétadományban részesült.⁴ Törvényileg viszont csak 1550-ben rendelték el, hogy Somogy mintájára minden megye rendelkezzen hasonló pecséttel.⁵

* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

1 *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecséthasználat története a középkorban / Der Gebrauch von Siegeln in Ungarn im Mittelalter. MNM, Bp., 1993. (Bibliotheca humanitatis historica a Museo Nationali Hungarico digesta / A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványai) 65.; *Leon Sokolovsky*: Pečate a znaky stolíc na Slovensku. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava, 2010. 215–216.; *Bertényi Iván*: Új magyar címertan. Maecenas, Bp., 1998. 86–97.

2 *Decreta regni Hungariae / Gesetze und Verordnungen Ungars 1301–1457*. Collectionem manuscriptorum Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Vera Bácskai. Akadémiai, Bp., 1976. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici / Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II.: Fontes / Quellenpublikationen 11.) 262.

3 *Decreta regni Hungariae / Gesetze und Verordnungen Ungars 1458–1490*. Francisci Döry collectionem manuscriptorum, additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Geisa Érszegi–Susanna Teke. Akadémiai, Bp., 1989. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici / Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II.: Fontes / Quellenpublikationen 19.) 272.; *Decreta regni mediaevalis Hungariae / The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary IV. 1490–1526*. From the manuscript of Ferenc Döry ed. and transl. Péter Banyó–Martyn Rady with the assistance of János M. Bak. Department of Medieval Studies, Central European University, Idyllwild–Bp., 2012. 20.

4 *Borsa Iván*: Somogy vármegye címereslevele és első pecsétje. Somogy megye múltjából 15. (1984) 53–69.

5 Magyar országgyűlési emlékek. III. (1546–1556). Szerk. Fraknói Vilmos. MTA, Bp., 1876. 319.

A felismerhető, megkülönböztethető megyei pecsétek iránti igényre azonban helyi szinten is született válasz. A középkori Magyar Királyság északkeleti részén a Jagellók korára a szolgabírók saját személyes címereit új, a tisztviselők személyétől független hivatali pecsétekre cserélték le. Ez a jelenség legjobban a kiváló forrásadottságú Sáros megyében mutatható ki, ahol 1498 és 1555 között négy „szolgabírói” pecsét folyamatos és állandó használata figyelhető meg. Ezek egyikére, mely pólyákat, illetve háromágú lebegő koronát ábrázol, 1880-ban már Tagányi Károly is felfigyelt, s a későbbi Sáros megyei testületi címer előzményének tekintette. Tanulmányomban alapos vizsgálat alá vetem Sáros megye pecsét-használatát, ami nem választható el a megye igazgatási gyakorlatától. A Sáros megyében megfigyelt igazgatási, illetve pecsét-használati gyakorlat kapcsolatban állt a szomszédos megyék működésével. Bár minden megye egyedi jellegzetességgel bírt, és a különböző problémákra gyakran eltérő válaszokat adtak,⁶ a tisztviselő személyekkel, családokkal együtt ugyanakkor a minták és megoldások is vándoroltak. Tanulmányomban Sáros mellett megvizsgálom a vele szomszédos megyék pecsét-használatát is, ami jól kiegészíti a Sáros megyei okleveles és szfragisztikai forrásokból leszűrhető ismereteket.

A középkori Sáros megyei pecsét rövid historiográfiája Tagányi Károly elméletével kezdődik. Tagányi 1880–1881-ben megjelent, *Magyarország czimertára* című munkájában felvetette, hogy Somogy mellett Hunyad és Sáros megyék testületi pecsétjei is középkoriak.⁷ W. Kovács András meggyőzően cáfolta a hunyadi megyepecsét középkori létét.⁸ Tagányi Károly rövid megjegyzése Hunyadhoz hasonlóan Sáros megye kapcsán is utat talált a megyepecséttel foglalkozó legtöbb tanulmányhoz. Eszerint Sáros megye későbbi közösségi címerének meghatározó elemei 1515-ben és 1517-ben is megtalálhatóak egy-egy Sáros megye hatósága által kibocsátott oklevél pecsétjén.⁹ A kora újkorban használt megyecímer leírását legelőször a megye 1615-ben kapott armálisából ismerjük, az osztott címerpajzs alsó vörös címermezőjében három hullámpólya, míg a felső, kék címermezőben egy arany köpenyt és stólat viselő, lobogó hajú növekvő angyal látható, aki a feje fölött koronát tart.¹⁰ A Jagelló-korból származó pecséteken a fenti címer két meg-

6 C. Tóth Norbert: A nemesi megye a középkori Magyarországon. Öt megye példája. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 45. (2010) 413.

7 Tagányi Károly: Magyarország czimertára. Altenberger és Rumbold, Bp., 1880–1881. 21., 27–28., 31.

8 W. Kovács András: Vármegyei jegyzőkönyv és megyei pecsét a középkori Erdélyben? In: Certamen IV. Szerk. Egyed Emese–Gálfi Emőke–Weisz Attila. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2017. 279–285.

9 Tagányi K.: i. m. (7. jz.) 21., 31.

10 „scutum videlicet militare erectum, superne in caeruleum, inferne autem in rubrum duos aequales campos divisum, in qua quidem inferiori rubri coloris scuti area tria flumina undabunda, aequali ab invicem spatio disiuncta per transversum decurrere, in superiori autem coelestini coloris scuti parte, in medio, ex margine fluminis angelus flavo habitu amictus, et in pectore in formam crucis alba stola signatus, ac etiam praecinctus, capillis sparsis et alis expansis ac forma iuvenii conspicuus, ambabus suis manibus supra caput elevatis, diadema regium tenere, et intuentium oculis sese recto vultu offerens, pubetenus prominere cernuntur.” – Áldásy Antal: A Ma-

határozó eleme figyelhető meg: két pólya, illetve egy lebegő, háromágú liliomos korona. Az 1515-ös és 1517-es pecsétek mellett Nyáry Albert már 1886-ban három új adattal bővítette a korai Sáros megyei pecsétre vonatkozó ismereteket: 1505-ből, 1525-ből, valamint 1528-ból is talált példát az említett pecsét használatára.¹¹ Tagányi a szórványos adatokból arra következtetett, hogy a pecsétet, afféle korai megyepecsétként, az alispán használta, aki a saját címere helyett (vagy azzal párhuzamosan) használhatta a közösség jelvényét az okleveleken.¹² Tagányi magyarázatát Borsa Iván is elfogadta, azonban felhívta a figyelmet arra, hogy ennek ellenére továbbra is szükség volt a négy szolgabíró pecsételésére.¹³

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának „A középkori Magyarország levéltári forrásai” című adatbázisa¹⁴ segítségével ma már könnyen áttekinthetők a középkor végi Sáros megye nagy számban fennmaradt hatósági oklevelei, melyet kiegészítenek az Eperjes, Bártfa, illetve Kassa városok levéltáraiban található iratok jó minőségben megőrződött pecsétjei. A pecsétanyag szisztematikusan átvizsgálását követően egyértelműen kijelenthető, hogy a Tagányi Károly által leírt pecsét nemcsak az említett időpontokban, hanem 1498 és 1526 között folyamatosan kimutatható. S ahogy már Nyáry Albert is rámutatott, a pecsét használata nem ér véget a középkor hagyományos korszakhatárával, az 1530-as, 1540-es években is végig nyomon követhető.¹⁵

Fontos kiemelni azt is, hogy Tagányi és Borsa véleményével ellentétben nem az alispán, hanem az egyik szolgabíró nyomta rá a kérdéses pecsétet az iratokra. Az 1460-as évektől kezdve Sáros megye oklevelein a pecsétek többnyire körkörös helyezkednek el, a középre nyomott alispáni pecsétet veszik négy oldalról körbe a szolgabírák jelvényei.¹⁶ A pólyákat és koronát ábrázoló címer a Jagelló-kori okleveleken soha nem az alispáni helyen, hanem az alispán pecsétjét körülölelő

gyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. II. Czímereslevelek. MNM Könyvtára, Bp., 1904. 115.: 191. sz. A címer később kisebb változásokon esett át, a hullámpólyák száma négyre növekedett, míg az angyalt meztelen nőalak váltotta fel. Ld. *Sokolovsky, L.*: i. m. (1. jz.) 143–150.

11 *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. MTA, Bp., 1886. 86.

12 *Tagányi K.*: i. m. (7. jz.) 21.

13 *Borsa I.*: i. m. (4. jz.) 61.

14 <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/search/> (letöltve: 2017. aug. 22.)

15 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), P 13 Balpataky család levéltára, nr. 72/A, nr. 74/A; MNL OL P 346 Kapivári Kapy család levéltára, Évrendezett iratok 1527. nr. 4., 1539. nr. 1., 1549. nr. 3.; MNL OL P 608 Sóvári Soós család levéltára, Évrendezett iratok 1527. nr. 2., 1529. nr. 2., 1531. nr. 1., 1540. nr. 3., 1545. nr. 5., 1547. nr. 2., nr. 7., 1549. nr. 15., 1549. nr. 19., 29.; MNL OL Márkusfalvi és batizfalvi Máriássy család levéltára, P 491 Máriássy család, I. sorozat, Márkusfalvi rész nr. 231., nr. 231/A., nr. 231/B, nr. 241.; Štátny Archív v Prešove – Pobočka Prešov, Magistrát Prešov (= ŠAPPP MP) sign. 2167., sign. 2322–2325.; Štátny Archív v Prešove – Pracovisko Bardejov, Magistrát mesta Bardejov (= ŠAPPB MMB), Listy 5713., 5754., 5917., 6316., 6405., 6463.; Archív Mesta Košice (= AMK), Collectio Schwarzenbachiana nr. 1209., nr. 1210., nr. 1212., nr. 1433., nr. 1434.

16 *Kádas István*: Sárosi „reform” Miklós fia Miklós ispánsága idején? (1374–1380). In: *Micae mediaevalis V. Fiala történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Fábíán Laura–Gál Judit–Haraszti Szabó Péter–Uhrin Dorottya. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2016. 130.

szolgabírói pecsétek egyikén szerepel. Mindemellett több esetben szépen kivehető a – különben kisebb méretű – középső pecséten az aktuális alispán személyes vagy családi címere: a Bertóti és Hedri családok esetében a kitárt szárnyú sas, Máriási István buzogányos vitéze, vagy éppen Varjúfalvi Varjú János búzagalászos címerpajzsa.¹⁷ Ezeknek a középső címereknek a váltakozásai szépen követik az alispánváltásokat.¹⁸

A megyecímer előzményeként definiált címert következésképpen az egyik szolgabíró használhatta. A hosszú, több évtizedes periódus már eleve kétségesé teszi, hogy egyetlen személyhez kössük a pecsétet. Mindenesetre az ország több megyéjéhez hasonlóan Sáros megyében sem számított ritkának a hosszú, évtizedeket meghaladó szolgabírói hivatalviselés.¹⁹ A korszak leghosszabb ideig hivatalban lévő szolgabírái közül leginkább Ternyei Imre vagy Salgói Borsvai András szolgabírák valamelyike merülhetne fel a címer birtokosaként. Előbbi 1502 és 1522 között mutatható ki a tisztségben; kisbirtokos mivolta ellenére a megyei nemesség befolyásos tagja volt, Bártfának írott levelei a megyei adószedéssel, információáramlással kapcsolatban is forrásként szolgálnak.²⁰ 1522 után azonban Ternyei neve már nem jelenik meg a szolgabírók között, holott a pecsét továbbra is használatban maradt. Ráadásul – az említett levelezésnek köszönhetően – ismerjük Ternyei saját pecsétjét is.²¹ Ez a következő címerképet mutatja: vízszintes, csonkolt fatörzsből ívesen elágazó, oszlopos, felül három ágra bomló hajtás, az ágak végén egy-egy különböző jellegű rozettával.²² Salgói Borsvai András ugyancsak hosszú ideig viselte a szolgabírói hivatalt, 1503 és 1528 között több ízben is megválasztották a tisztségre. Azonban a pecsét azokban az években is használatban maradt, amikor Borsvai éppen nem viselt szolgabírótságot, illetve amikor már leköszönt a tisztségről.²³ Felvethető, hogy a kérdéses címer egy folyamatosan hivatal-

17 MNL OL Diplomatikai Levéltár (= DL) 70 388., DL 70 339., DL 64 513., DL 39 874., DL 57 910., DL 57 913., DL 39 878., DL 69 172., DL 69 106., DL 64 533., DL 69 107., DL 67 198., DL 39 883., DL 39 887., DL 23 523., DL 102 937., DL 69 121., DL 57 946., DL 64 569., DL 64 570., DL 102 938., DL 23 893., DL 64 588., DL 23 949.; ŠAPPP MP Inv. č 937. sign. 744., Inv. č 1156. sign. 927., Inv. č 1391. sign. 1132., Inv. č 1372., sign. 1116., Inv. č 1297., sign. 1048., Inv. č 1259., sign. 1016.; ŠAPPB MMB Listy 3125., 3218., 3334., 3351., 3836., 5446., 5475., 5484., 5485.

18 Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Szerk. C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás–W. Kovács András. MTA BTK, Bp., 2017. (= Archontológia 1458–1526 II.) Köszönöm Neumann Tibornak, hogy Sáros megye archontológiájának kéziratát rendelkezésemre bocsátotta, valamint a kutatás során tőle kapott tanácsokat.

19 Archontológia 1458–1526 II., ill. C. Tóth Norbert: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Szabolcs Községért Kulturális Közhasznú Közalapítvány, Nyíregyháza, 2008. 64–65.

20 Kádas István: Kölcsönös haszon. Eperjes, Bártfa városok és a Sáros megyei kisnemesség a középkor végén. In: Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István–Weisz Boglárka. MTA BTK TTI, Bp., 2017. 340.: 13. jz., 358–359., 366.

21 ŠAPPB MBB Listy 3625.

22 Lövei Pál címerleírása, akinek segítségét ezúton is nagyon köszönöm.

23 Kádas I.: Kölcsönös haszon i. m. (20. jz.) 339.: 10. jz., 352., 356., 359., 361. Sőt még 1543-ban is szolgabíró lehetett (MNL OL P 491 I. nr. 231/A.). 1541-ben viszont már Kendi János, Balpataki Miklós, Lipolt Ferenc és Csuda Bálint töltötték be a tisztséget (MNL OL P 346 1541. nr. 4.),

ban lévő családhoz lenne köthető. A korszakban a Gombos család két tagja is viselt egymás után szolgabírói hivatalt, ám 1516-ot követően a második tag, Rákosi Gombos Lőrinc is leköszönt hivataláról.²⁴ Ráadásul Lőrinc címerét is ismerjük, ami ugyancsak nem azonosítható a pecséten szereplő ábrával.²⁵ Érdekes továbbá, hogy sem Ternyei Imre, sem Gombos Lőrinc saját címere nem jelenik meg a hatósági okleveleken hivatalviselésük idején.

Ennek oka, és ez a felismerés alapjaiban változtatja meg a kérdéskör vizsgálatát, hogy nemcsak a Tagányi által leírt címer, hanem a másik három szolgabírói helyen szereplő pecsét is állandó és folyamatos volt az 1498 és 1526 közötti időszakban.²⁶ Ezek a címerek a következők: háromágú koronából növekvő medve, koronát viselő angyal és három szál búzakalászt vagy nyílveesszőt tartó kar. Mind a négy pecsét rendre megtalálható a több száz megyei kiadványon. A pecsétek köriratán a megye magyar neve olvasható SAROS, illetve SARO alakokban.²⁷ Az 1498 és 1526 közötti időszakból tizenhat különböző szolgabíró is ismerünk, ettől függetlenül a hatósági okleveleken, bár az alispáni pecsét követi az alispánok változását, a szolgabírói pecsétek állandóvá, a tisztséget betöltő személyektől függetlenné váltak.²⁸ A négy hivatali pecsét használata Mohács után is változatlan maradt, egészen 1555-ig kimutatható.²⁹ Kiszorulásuk az egységes Sáros megyei pecsét megjelenéséhez köthető, melynek első nyomai 1557-ből származnak. Az oklevelek *corroboratiója* szerint az ítélezés során ekkor már ezt az egy pecsétet használták.³⁰ Ezek alapján elmondható, hogy Sáros megyében 1498-ban a szolgabírók személyes pecsétjeit hivatali pecsétek váltották fel, melyeket ezt követően

míg 1545-ben Lipolt Ferenc, Csuda Bálint, Trocsányi Péter és Bozinkai Péter viseltek szolgabírórságot (MNL OL P 608 1545. nr. 7.).

24 Archontológia 1458–1526 II.

25 ŠAPPB MBB Listy 3881.

26 A problémáról 2010-ben Norbert Novosád előadást tartott Eperjesen, a „Dejiny Slovenska v archívnych prameňoch – Dvadsať rokov archivnictva na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove” c. konferencián, „Prechodné obdobie v pečatni listín Šarišskej stolice” címmel. Az előadás írott változata sajnos mindeddig nem jelent meg. Köszönöm az előadónak, hogy kéziratát használhattam.

27 A körirat változásait Norbert Novosád alaposan vizsgálta. Kutatása szerint 1498 és 1503 között a köriraton a „COMITATUS DE SAROS”, 1503 és 1508 között a „COMITATUS SAROS”, 1508 és 1511 között újra a „COMITATUS DE SAROS”, míg 1511-et követően a „COMITO SARO” alak olvasható. *Novosád, N.*: i. m. (26. jz.).

28 Archontológia 1458–1526 II., továbbá 1502-ből Asgüti László: MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 282 535., 737. fénykép. Ez a szám az 1526 és 1550 közötti időszakban tovább bővült, igaz, a megválasztott új tisztségviselők többnyire ugyanazokból a családokból kerültek ki: Kellemesi Ferenc, Usz János, Ternyei Lipolt Gáspár, Kakasfalvi Csuda Bálint, Kendi János, Balpataki Miklós, Roskoványi János, Ternyei Lipolt Ferenc, Trocsányi Péter, Bozinkai Péter és talán Balpataki György nevével egészíthető ki a lista. MNL OL P 13 I. nr. 70/A., nr. 73/A., II. nr. 23.; MNL OL P 346 1534. nr. 1., 1539. nr. 1., 1541. nr. 4., 1541. nr. 8.; MNL OL P 608 1545. nr. 7.; ŠAPPB MBB Listy 5596., 6180., 6371., 6405.; ŠAPPB MP Sign. 1954., 2322., 2323., 2324., 2325.

29 MNL OL P 608 1555. nr. 2., nr. 3., nr. 10.

30 „harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas sigillo nostro, quo in iudiciis utimur, consignavimus” – MNL OL P 608 1557. nr. 3., nr. 6.

majdnem hatvan éven keresztül, az egységes testületi pecsét bevezetéséig használtak. Ezek egyike volt a Tagányi-féle *sigillum*.

A négy hivatali pecsét első ismert előfordulása egy 1498. augusztus 20-án kibocsátott oklevélről származik.³¹ Egy hónappal korábban, 1498. július 26-án még személyes pecsétekkel hitelesítették az iratokat.³² Az augusztusi oklevél kibocsátója nem a megyei hatóság, hanem a megyei nemesség *universitasa* volt. A megyei nemesség közössége által kibocsátott oklevelek száma a Jagellók korára növekszik meg. A megyei közösségtudat kialakulása és az önkormányzatiság megjelenésének folyamata a megyei pecsét iránti igénnyel is összefügg.³³ Borsa Iván Somogy megye 1498-ban kapott testületi pecsétje esetében figyelte meg, hogy eleinte azt a megye *universitasának* kiadványaira nyomták rá, míg a megyei hatóság nevében kelt iratokat továbbra is az alispán és a szolgabírók közös pecsételése hitelesítette. Ez a gyakorlat azonban 1521-ben megváltozott, a testületi pecsét hatásköre kiszélesedett, és már a hatósági kiadványokon is használatba került.³⁴ Somogy megye pecsétjével ellentétben a sárosi hivatali pecséteket már a kezdetektől fogva alkalmazta a megye hatósága is, mindössze tíz nappal a megjelenésüket követően egy alispán és szolgabírók által kibocsátott kiadványra is rányomták.³⁵

Az 1498. augusztus 20-án kelt oklevél a Sáros mezővárosában, Szent István király ünnepén összegyűlt nemesség azon határozatát örökíti meg, melyben a félforintos *subsidiум*ot további fél forinttal toldották meg a megye új zsoldosainak a fizetésére. Az így kerek egy forintra rúgó adó behajtóivá Szinyei Mátyust és Bertóti Szaniszlót választották.³⁶ Sáros megye nemessége ezzel a gyűlésével az 1498. Szent György-napi országgyűlésre és az annak során hozott rendelkezésekre reflektált. A törvény hadügyi reformja ugyanis a megyék működésében is változást hozott, a megyei zsoldoscsapatok kiállítása, finanszírozása új feladatok elé állította a megyét.³⁷ Ulászló király már 1498. augusztus 24. körül megparancsolta Sáros megye nemességének, hogy a Lengyelországot érő török támadás miatt egy hónapon belül állítsa ki zsoldosait.³⁸ Bár az uralkodó felmentette Kassa, Bártfa, Eperjes és Kiszében városokat a megyéknek fizetendő fél forint alól, a Felső Részek megyei követének sikerült elérnie, hogy az egy vagy fél éve kezükön lévő zálogbirtokaik után a városok is fizessék meg a fél forintot a csapatok fenntartására.³⁹ Szinyei és Bertóti fel is kereste a sárosi városokat, Eperjes például 64 dénárt költött a két

31 DL 60 888.

32 ŠAPPP MP Inv. č. 783. Sign. 629.

33 *Tringli István*: Megyék a középkori Magyarországon. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor–Rácz György. MTA TTI–PPKE BTK, Bp.–Piliscsaba, 2009. 515–516.

34 *Borsa I.*: i. m. (4. jz.) 62.

35 ŠAPPP MP Inv. č. 786. Sign. 632.

36 DL 60 888.

37 *Tringli I.*: i. m. (33. jz.) 517.

38 DL 70 332.

39 DL 70 333. Vö. DF 269 158., DF 216 186.

adószedő megvendéglésére.⁴⁰ Az adóval a megye előtt kellett elszámolni, 1500-ban Sáros megye *universitasa* két nemest bízott meg azzal, hogy vizsgálják felül Szinyei és Bertóti 1499. évi, a megyei had fizetésére beszedett adóról szóló elszámolását.⁴¹

Valószínű, hogy ugyanezen a gyűlésen választották meg a megyei hadak kapitányát is.⁴² Ezt a pozíciót 1501-ben Harsági Farkas László töltötte be, akit akár már 1498-ban megválaszthatott a megyei nemesség.⁴³ Harsági 1493-ban még bihácsi várnagyként szolgált, Derencsényi Imre és Bajnai Bot László bánok familiárisaként.⁴⁴ Derencsényi udbinai csatában történt elhunytát követően azonban itteni szolgálata véget ért, átadta Bihácsot az új bánnak, Kanizsai Lászlónak⁴⁵ és hazatért megyéjébe. Sáros megye kapitányi tisztségét akár még 1525-ben is betölthette, a megye nemessége ugyanis ekkor tőle vett fel kölcsönöket a csapatok finanszírozására.⁴⁶ A feladat jelentős megyei befolyással járhatott, s közrejátszhatott abban, hogy 1534 és 1544 között az idős Harsági már ispánként irányította a megyét.⁴⁷ Címere, mely koronából növekvő farkast vagy medvét ábrázolt, nagy hasonlóságot mutat az 1498-tól használt hivatali pecsétek egyikének ábrájával.⁴⁸ Elképzelhető,

40 DF 282 535., 593. fénykép. Az adószedésben részt vevők megvendéglésének szerepére vö. *Neumann Tibor*: „Minden időkben kegyelmes uratok kívánunk lenni”. A királyi városok adóztatása a 15. század végén. In: *Hatalom, adó, jog* (20. jz.) 66–67., 101.

41 DL 47 107. – A szomszédos Abaúj megyében 1501-ben, a megye *universitasa* által elrendelt, a zsoldosok számára beszedett adót Cékeházi Céke Péter szolgabíró hajtotta be, aki az összeget az egyik zsoldosnak, Homrogdi Jánosnak, valamint Kércsi Fuló Balázsnak, a megyei sereghez küldött *oratornak* adta át (DL 84 007.). Fuló Balázs korábban maga is szolgabíró volt: *Novák Veronika*: Nyitra, Bars és Abaúj vármegyék tisztviselői és oklevélkiadásuk 1526-ig. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 16. (2003) 42.

42 A kapitányi tisztség körüli ellentétek ismert példája az az 1500-ból származó ugocsai eset, amikor a megye akaratával szemben az erre és más pozíciókra ácsingózó Rozsályi Kun Jakab Perényi Gábor ellen vádaskodott, kényszerítve a szolgabírókat a valótlan állítását igazoló oklevél megpecsételésére: DL 71 077.; A Perényi család levéltára 1222–1526. Közzéteszi Tringli István. Magyar Országos Levéltár–MTA TTI, Bp., 2008. 697. sz.

43 ŠAPPP Fond Farkaš (Farkas) zo Záborského (= Farkas) č. 158. inv. č. 147.

44 ŠAPPP Farkas č. 153. inv. č. 143.; Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Szerk. C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás. MTA BTK TTI, Bp., 2016. 96.

45 ŠAPPP Farkas č. 153. inv. č. 143. Derencsényire ld. *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. Századok 122. (1988) 177., 134. jz.; *Péterfi Bence*: A Lajtán innen, az Innen túl. Kanizsai László pályafutása a Magyar Királyságban és a Szent Római Birodalomban a 15–16. század fordulóján. Századok 150. (2016) 450.; *Kubinyi András*: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. II. Századok 128. (1994) 302.

46 DL 47 614., DL 47 638. – Zala megyében szintén kölcsönöket vettek fel a csapatok fizetésére: *Holub József*: Zala megye története a középkorban. Zala megye, Pécs, 1929. 306.

47 MNL OL P 13 I. nr. 70/A, nr. 71/A, nr. 72/A, nr. 73/A, nr. 74/A, II. nr. 23.; MNL OL P 346 1534. nr. 1., 1532. nr. 2., 1536. nr. 3., 1539. nr. 1.; MNL OL P 608 1534. nr. 2., 1535. nr. 1., 1539. nr. 2., 1540. nr. 1., 3., 4., 1543. nr. 4. Vö. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Argumentum, Bp., 1994. 93.

48 A Harsági Farkasok 1418. évi címereslevelén sánckosárból növekvő, nyakán koronát viselő medve szerepelt. Magyar czímeres emlékek. Közli Fejérfpataky László. MTA–MHGT, Bp., 1901. (Monumenta Hungariae Heraldica) 25–27. A valószínűleg Farkas Lászlóhoz köthető harsági re-

hogy a megyei csapatokról határozó, 1498. augusztus 20-án tartott gyűlés egyik következménye lenne a hivatali pecsétek megjelenése is, mint Sáros megye nemességének sajátos válasza a növekvő számú feladatokra. Ez a hipotézis azonban további adatokkal nem erősíthető meg. Ráadásul a gyűlés határozatát megörökítő dokumentumot már a hivatali pecsétekkel hitelesítették, így vagy később pecsételték meg az iratot, vagy inkább egy korábbi, 1498. augusztus 20-a előtti *sedrián* született döntés az új pecsétek véséséről.

A négy hivatali pecsét használatának és szimbolikájának vizsgálatához elengedhetetlen adalékot jelentenek a megyei *universitas* által kibocsátott iratokon elvért felbukkanó *corroboratiók*. Sáros nemességének korai, 1474-ben kelt oklevelén az *universitas* még „per sigilla vicecomitis et iudicum nobilium” pecsételte meg az iratot, melynek a hátlapján is öt pecsétnyom látható.⁴⁹ 1484-ben viszont a megyei nemesség Bártfának szánt figyelmeztetését csupán egyetlen pecséttel zárták le.⁵⁰ 1498-tól kezdve az *universitas* okleveleit a négy hivatali pecséttel, valamint az alispán pecsétjével hitelesítették. Utóbbi azonban 1519-től kezdődően visszaszorult a megyei nemesi közösség okleveleiről, amelyeket ekkortól általában csak a hivatali pecsétekkel látták el. Ezek változó számban jelentek meg az okleveleken.⁵¹ 1525-ben a Harsági Farkas Lászlótól felvett kölcsönről a megye pecsétjével („sigillo comitatus nostri”) megerősített oklevelet állítottak ki. Bár a *corroboratio* egyes számban használja a *sigillum* szót, az iraton mégis három hivatali pecsét szerepel.⁵² Ez esetben természetesen gondolhatunk elírásra, néhány hónappal később a megye nemessége ugyanakkor újabb kölcsönt vett föl Harságitól, melyet már „cum sigillis nostris” hitelesített.⁵³ 1517-ben, egy Eperjes bírója és esküdtjei számára kibocsátott oklevélen ugyancsak a „sigillis nostris consignatas et roboratas” formula szerepel.⁵⁴ Érdekes azonban egy 1505-ben Bártfa városának írt levélen szereplő utóirat, melyben a megye *universitasa* a következőt írja: „Ne csodálkozzanak azon, hogy (jelen oklevelet) e megye pecsétjével nem pecsételtük meg, a hitelesítő pecsétek ugyanis egy testvérünknel vannak, így azokkal nem tud-

neszansz sírkövön az állatalak már a koronából emelkedik ki. *Miroslav Čovan: Renesančná sepulkrália v Záborskom. Pamiatky a múzeá* 63. (2014:4) 35–36.

49 DL 75 669.

50 A pecsét virágcsokrot tartó kart ábrázol, fölötté M monogram látható. A pecsét feltehetően Prócsi Gyármán Mihály szolgabíróhoz köthető. ŠAPPB MBB Listy 2345. Vö. Budapest Történeti Múzeum, Pecsétmásolati Gyűjtemény 64.682.

51 1515-ben, 1517-ben és 1518-ban még szerepel az alispáni pecsét: DL 47 107., DF 229 540., ŠAPPP Farkas č. 162. inv. č. 150. 1519-től már nem: DL 23 300., DL 47 614., DL 47 638.; ŠAPPB MMB Listy 5713., 5733., 5754., 5917., 6255., 6405., 6463.; AMK Collectio Schwartzbachiana 1209., 1211., 1212., 1433. Az alispáni pecsét eltűnése egybeesik Tárcai Miklós ispán és Varjúfalvi Varjú János alispán tiszviselésének kezdetével (Archontológia 1458–1526 II.). 1534-ben viszont újra mind az öt pecsét megjelenik: MNL OL P 491 I. nr., 231., 231/A, 231/B.

52 DL 47 614.

53 DL 47 638. Vö. a ŠAPPP Farkas č. 151. inv. č. 141. jelzetű 1484. évi oklevél formulájával, mely a „sigillis nostris” alatt még az alispán és a szolgabírók magánpecsétjeit értette.

54 DF 229 540.

tuk megpecsételni.”⁵⁵ A levél megfogalmazója egyes számot használ, amikor a megye pecsétjéről („sigillum comitatus”) ír, viszont a konkrét pecsétekre már – rosszul ragozott – többes számmal („sigille sunt consignate”) utal. Ennek tükrében felvethető, hogy a „megyei pecsét” kifejezés alatt több konkrét pecsétet értettek, s a négy pecsét együtt jelentette a megye jelvényét. Ez a megoldás párhuzamba állítható Szepes megye Jagelló-kori gyakorlatával, ahol a négy pecsétre vésett feliratok összeolvasása a megye nevét adta ki.⁵⁶

A sárosi pecsétek 1505-ben egy megyei küldötnél lehettek, melyekkel igazolta, hogy a megye *universitas*ának akaratát képviseli. A megyei hatóság tagjainak pecsétjei több célt szolgáltak: amellet, hogy hitelesítették a megyei hatóság kiadványait, használták őket az ítékezés során, illetve igazolták, hogy a királyi parancsra vagy a megye saját kezdeményezésére elrendelt vizsgálatok végrehajtói a megye hatóságának egybehangzó akaratából végzik feladatukat. A pecsétek ilyen jellegű használatára való utalás már a 14. században megjelent a Sáros megyei oklevelekben, az ügyben eljáró szolgabíró, illetve az őt elkísérő és beszámolójának hitelességéről tanúskodó megyei ember kapcsán említették, hogy „cum nostro sigillo” küldték ki őket.⁵⁷ Ez a *sigillum* a megyei hatóság egy tagjának a saját pecsétje lehetett, az viszont nem derül ki, hogy az épp eljáró *iudex nobilium*hoz tartozott, vagy egy másik szolgabíróé, esetleg az alispáné volt. Hasonló problémával szembesült C. Tóth Norbert a Felső-Tisza-vidék megyéinek vizsgálata során is, ahol a megyei embereket „mediante nostro sigillo” küldték ki.⁵⁸ A Gömör megyei kiküldöttek esetében viszont többes számban említik a pecséteket, míg Pest megyében a szolgabírók pecsétjével idéztek.⁵⁹ A 15. század első felében Abaúj kiküldött megyei emberei is egy-egy szolgabíró pecsétjét vitték magukkal, sőt meg is nevezték

55 „Non mirantur (helyesen: mirentur), ex quo cum sigillo huius comitatus non consignavimus, quia sigille (!) sunt consignate (helyesen talán: assignate) apud unum fratrem nostrum et praeterea cum eisdem consignare non potuimus” – DF 216 772.

56 Sokolovsky, L.: i. m. (1. jz.) 127–128.

57 Pl. DL 41 112., DL 41 178., DL 39 824., DF 268 447., DF 268 676., DF 268 449.; Kádas I.: Sárosi „reform” i. m. (16. jz.) 128. – A megyei emberek szerepére és feladatvégzésére ld. Neumann Tibor: Választott nemesi esküdtek Nyitra megyében (Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása). Századok 139. (2005) 268.; C. Tóth Norbert: Adatok a megyék és hiteleshelyek közötti viszonyra a 14. és 15. században. Századok 136. (2002) 358.; Holub J.: i. m. (46. jz.) 163.; Zoltan Iusztin: The Noble Judges in Timiș County (14th–15th Centuries). Transylvanian Review 22. (2013) 256–257.; Kádas István: Megyei emberek az északkelet-magyarországi megyei oklevelekben. In: Micae Mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Gál Judit–Kádas István–Rózsa Márton–Tarján Eszter. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2015. 116–121.

58 C. Tóth N.: Szabolcs i. m. (19. jz.) 110.

59 Gömör: „mediantibus sigillis nostris” – Kádas I.: Megyei emberek i. m. (57. jz.) 109–110.; Pest: „sigillo iudicum nobilium” – Tringli István: Pest megye a késő középkorban. In: Pest megye monográfiája I. 2. rész. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Bp., 2001. – A pecsétre való utalás esetleges volt, Krassó megyéből például a középkorból csupán egyetlen pecséttel kiküldött személyt ismerünk. Elek Szaszko: Behind the Archontology of Krassó County (Remarks of the Personnel and the Operation of the County Authorities in Krassó). Banatica 26. (2016) 2. sz. 161.

azt a tisztviselet, akinek jelvényével eljárak.⁶⁰ Hasonló gyakorlat alakult ki Tolna megyében is.⁶¹

A megyei pecséthasználat kérdése tehát szorosan összefügg a megyei kiküldött problémakörével. Sárosban a 14. század végétől visszaszorult a megyei emberek kiküldése,⁶² rendszeresen újra csupán a Jagellók korában – 1506-tól kezdve – bukkannak fel a hatósági kiadványokban. Az új megyei gyakorlat szerint az ügyben eljáró szolgabíró vagy szolgabírót egy további nemes kísért el, méghozzá az ispánt vagy alispánt képviselve („in persona comitis/vicecomitis”).⁶³ Az új megoldás bevezetése összefügghet az 1505. évi ispán-, illetve alispánváltással. 1505 áprilisában Perényi Imre abaúji örökös ispán és nádor vette át Sáros megye irányítását, míg az alispáni székbe a korábban választott nemesi esküdtként és megyei adószedőként is kipróbált Bertóti Szaniszló került.⁶⁴ Bertóti hivatali helyettese Rákosi Gombos Lőrinc lett, aki korábban Máriási István alispán sárosi alvárnagyaként tevékenykedett, majd később szolgabíróvá is megválasztották.⁶⁵

Az „in persona comitis” formulát Sáros megye valószínűleg a szomszéd megyékből vette át. A régió megyéi közül legkorábban Zemplénben mutatható ki, ahol már 1453-ban, illetve 1455-ben is az ispán személyében küldtek ki megyei embert a szolgabírók mellé.⁶⁶ A megye alispánja 1453-ban Kozmai Pál volt, aki 1454–1455-ben Sztáncsi Miklóssal együtt viselte a tisztséget. Sztáncsi idősebb Perényi János familiárisa volt.⁶⁷ A Zemplén megyei törvényszék ekkor a Perényiek

60 Kádas I.: Megyei emberek i. m. (57. jz.) 109–110.

61 Szakály Ferenc: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt, 1314–1525. Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd, 1998. 38 sz., 42. sz., 62. sz., 83. sz., 95. sz., 97. sz., 101. sz., 112. sz., 117. sz., 133. sz., 137. sz., 142. sz.

62 Kádas I.: Sárosi „reform” i. m. (16. jz.) 128. – A megyei hatóság 1425-ben Bagos Jakabot (Zsigmondkori oklevéltár. XII. Közzéteszi C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint. Magyar Nemzeti Levéltár, Bp., 2013. 388. sz.), ill. Aranyasi Nagy Pált (DF 228 678.) nevezi *homo nosternek*, míg 1494-ben Rákosi Gombos Lőrincet küldték ki a vizsgálódó szolgabíró mellett (DL 57 804.).

63 DL 69 170., DF 229 285., DF 270 892., DL 69 171., DL 57 868., DF 229 325., DL 102 933., DF 229 402., DL 57 916., DL 67 198., DF 217 891., DL 64 560., DL 23 649., DL 23 300., DL 64 566., DF 229 702., DL 64 589., DF 218 382, DF 218 381, DF 218 379., DL 64 618., DL 64 620. – 1507-ben a megyei *universitas* oklevelében Raszlavicai Mihályra a „homo vicecomitis” kifejezést használta (DF 250 511.). Ez egy elterjedtebb fogalom volt, már az Anjouk korától kezdve megjelent, s például Nyitrában, Trencsénben, Győrben, Szatmárban, Hevesben, Szepesben a későbbiekben is megfigyelhető. Gábor Gyula: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Grill Károly, Bp., 1908. 88.; A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzött oklevelei. I. 1241–1526. Szerk. Kammerer Ernő. Bp., 1906. 437.; A podmanini Podmaniczky család oklevéltára. II. Közzétette Lukinich Imre. MTA, Bp., 1939. 515.; Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei (1328–1525). Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2005. 68.; A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. I–II. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp., 1882–1883. I. 554., II. 112.; DF 281 470.

64 DL 39 858. Esküdt: DF 262 741., DF 269 597., DL 46 072.

65 DF 216 770.; Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I. Összeáll. Iványi Béla. MTA, Bp., 1910. 3193. sz.; DL 102 932., DF 229 402., DL 24 358.

66 DL 31 643., DL 66 942.

67 Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Szerk. Engel Pál. História–MTA TTI, Bp., 1996. 243.

terebesi vára alatt ülésezett,⁶⁸ így nem elképzelhetetlen, hogy Perényi János tárnokmester és emberei jobban éreztették befolyásukat a megyei hatóság működésében.⁶⁹ Az ispán személyében kiküldött emberek gyakorlata az 1460-as években is meghatározó volt,⁷⁰ s később más családokból származó ispánok idején is továbbélt.⁷¹ A formula 1469-ben és 1470-ben rövid időre Abaújban is megjelent,⁷² a 16. század elején pedig már a térség több megyéjében is megfigyelhető.⁷³ A középkor utolsó éveire Abaújban az ispán személyében eljáró emberrel már a szolgabíró sem maga szállt ki, hanem helyette is kiküldöttet delegáltak.⁷⁴ Zemplénben ugyan csak előfordult hasonló, már 1469-től találunk erre példát.⁷⁵

Az alispán bizalmasának kiküldése a helyi hagyományban is gyökerezhetett, Sáros hatósága az 1470-es években a négy szolgabíró együttes kiküldése mellett több esetben még egy alispánt, pontosabban alispánhelyettest is kirendelt.⁷⁶ 1494-ben pedig mindenféle egyéb megjegyzés nélkül Rákosi Gombos Lőrincet küldték ki a vizsgálódó szolgabíró mellé.⁷⁷ Gombos sárosi alvárnagyi szolgálata 1495 és 1498 között adatolható, de valószínű, hogy 1494-ben is már az alispán-várnagyot képviselte kiküldötként.⁷⁸ Ezekben az esetekben valóban az alispán familiárisaira gondolhatunk. A másik szembetűnő jelenség, hogy az 1474-ben „alispánként” kiküldött Nyomárkai Benedek és Lucskai Miklós, valamint az 1486-ban említett Szerencsi Gergely korábban szolgabírói hivatalt viseltek.⁷⁹ Ugyanez megfigyelhető az 1506-tól az alispán személyében kiküldött nemesek között is: Enyickei Zsigmond és Kendi György szintén szolgabírói tevékenységüket követően jelennek meg

68 Csukovits Enikő: Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. Történelmi Szemle 39. (1997) 385.

69 Vö. Novák Ádám: Egy felső-magyarországi bárói család birtoklástörténete 1465-ig. A terebesi Perényiek. Agrártörténeti Szemle 56. (2015) 1–48.; Uő: János Perényi, Master of the Treasury and his Relationship with the Upper-Hungarian Cities (1438–1458). Mesto a dejiny 5. (2016) 76–88.; Tringli István: Hunyadi Mátyás és a Perényiek. Levéltári Közlemények 63. (1992) 177–183.

70 DL 31 890., DF 284 190., DL 66 995., DL 31 888., DF 268 436., DF 266 289., DL 31 915.

71 DL 85 057., DL 85 122., DL 67 135., DL 20 221., DL 85 162., DL 32 019., DF 224 697., DF 234 613., DL 105 124.

72 A megye élén ekkor Rozgonyi Rénold abaúji és zempléni ispán állt, míg az alispánok közül Buzlai Miklós a Szapolyaiak familiárisa volt. Horváth Richárd: Adalékok a Szapolyaiak északkelet-magyarországi felemelkedéséhez. In: Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Argumentum, Piliscsaba, 2001. (Analecta Mediaevalia I.) 110.

73 Abaúj: DF 269 544., DL 24 182., DF 210 857. Szepes: DL 84 048., DL 26 725., DL 63 887., DL 26 727., DF 281 621., DF 244 281. Gömör: DL 86 093., DF 26 9914.

74 DL 24 182., DF 210 857.

75 DL 31915., DL 85 057., DL 85 964.

76 DF 228 886., DF 228 888., DL 71 756., DF 285 923. – 1486-ban Szerencsi Gergely is kiküldött „alispán” volt: DL 95 227.

77 DL 57 804.

78 DF 215 971.; DF 215 983., DF 216 128., DF 216 136. Szepes megyéből is van arra példa, hogy alispáni emberként a szepesi alvárnagyot delegálták (DL 64 867.), míg 1479-ben Szapolyai jegyzőjét, Rohodi Istvánt küldték ki a szolgabíró mellett (DF 264 512.).

79 DL 18 244., DF 223 780.; DL 103 223., DL 64 433., DL 70 293., DL 70 294., DL 57 756.; DL 70 299., DL 17 190., DL 17 235., DL 17 299.

így.⁸⁰ Ám ennek fordítottja is kimutatható: Terjék Mihály, Kellemesi Ferenc, Raszlavica Mihály, Balpataki György későbbi szolgabíró, sőt Varjúfalvi Varjú János későbbi alispán is volt korábban ispán nevében eljáró megyei ember.⁸¹ A sárosi alispán, illetve a várnagy szolgálata a megyei karrier szempontjából is előnyös lehetett, Gombos Lőrinc mellett Salgói Borsvai András is Máriási István, míg Balpataki Mihály Bertóti Szaniszló szolgálatában kezdte megyei pályáját.⁸² Érdekes hivataltörténeti adalék továbbá, hogy az 1520-as években többször a megye jegyzőjét, Prócsi Gyármán Antalt küldték ki az alispán személyében.⁸³ Hasonlóra Torna megyéből is van adat.⁸⁴

Az ispán, alispán, szolgabírók helyett eljáró személyeknek a helyszínen igazolniuk kellett magukat. A szomszédos megyék példái azt mutatják, hogy az alispán vagy ispán személyében eljáró megyei embert a megye irányítójának pecsétjével küldték ki. 1509-ben Ráskai Ferenc zempléni alispán ráskai rezidenciájából, saját pecsétjével küldte ki saját személyében Nátafalvi Imrét Semsei Istvánhoz.⁸⁵ Komjáti Kelemen 1487-ben ugyancsak az alispán pecsétjével vizsgálta ki a költözni akaró Mátyás kislazonyi jobbágy ügyét.⁸⁶ Amikor pedig a szolgabírók küldtek ki maguk helyett megyei embereket, esetükben is megjegyezték, hogy a tisztviselők pecsétjeit vitték magukkal.⁸⁷ Zemplén mellett Abaújból is van arra példa, hogy a megyei embert az alispán pecsétjével küldték ki. 1502-ben Szebenyei Bakó Tóbiás abaúji szolgabíró és Kércsi Fuló Balázs megyei ember „cum sigillo nostro scilicet prefati vicecomitis” szálltak ki Búdre, hogy három márka terhe mellett megintsék és eltiltsák Sárvári Andrást és nejét a birtok gabonájának learatásától, rétének lekaszálasától. Az alispáni pecsétről azt is megjegyzi az oklevél, hogy ez

80 DF 229 402., DF 229 702. Vö. Archontológia 1458–1526 II.

81 Terjék Mihály: DL 57 868., DF 229 325., DL 102 933., DL 57 916. Szolgabíróságára: Archontológia 1458–1526 II.; Raszlavica Mihály: DF 250 511. Szolgabíróságára: Archontológia 1458–1526 II. Kellemesi Ferenc: DF 229 494., DL 64 618. Szolgabíró: MNL OL P 346 1528. nr. 2., 1534. nr. 1.; MNL OL P 491 I. 231/A; MNL OL P 13 Balpatak 1539. II. nr. 23.; ŠAPPB MBB Listy 6405. Balpataki György: DF 218 382., DF 218 381., DF 218 379., DL 64 620., DL 57 965. Talán szolgabíróként: ŠAPPB MBB Listy 5896. Varjúfalvi Varjú János: DL 69 170., DL 57 857. Alispán: Archontológia 1458–1526 II.

82 Salgói Borsvai András: A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243–1803. I. Írta és sajtó alá rendezte Iványi Béla. Lőcse, 1917. (Klny. a Közlemények Szepes vármegye múltjából) 268. sz. Balpataki Mihály Bertóti Szaniszló alispán familiárisaként 1517-ben, Bozinkai János szolgabíróval közösen hatalmaskodott a Semseiek birtokán: DF 264 062. Mihályból nem lett szolgabíró, de valószínűleg Balpataki György testvére volt (DL 39 855., DF 262 800.). Bertóti Szaniszló sárosi várnagyságára: 1512: ŠAPPB MBB Listy 4307.; 1520–1532: A Szapolyai család oklevéltára. I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Közreadja Neumann Tibor. MTA BTK TTI, Bp., 2012. 443–445.; ŠAPPB MBB Listy 4938., 5274., 5424., 5465., 5685., 5823., 5845., 6152., 6353., 6364., 6371., 6433., 6580.; AMK Collectio Schwartzbachiana 1555.

83 DL 64 560., DL 64 566., DL 64 589. Jegyző: Archontológia 1458–1526 II. Gyármán Antal fivére, János szintén előfordult ebben a szerepben: DF 217 891. Vö. DL 64 525.

84 DL 84 038.

85 DL 85 186.

86 DL 85 127.

87 DL 31 915.

az a pecsét, amelyet a megyei törvényszéken, a bíróság rendje szerint használnak. Sárváriék azonban nem mutattak kellő tiszteletet a pecsét iránt, így a pecsét becsületének helyreállítására további három márkát kellett fizetniük.⁸⁸ 1524-ben Szentgyörgykinizsi Szabó István ugyancsak az alispáni pecséttel próbálta a hatóság elé idézni Kinizsi Imrét, aki azonban „Bestia, quo vadis” szavakat kiáltva rárontott, és kardjával megsebezte a kiküldöttet.⁸⁹ Gömör megyében 1524-ben Kisfaludi Tar György szintén „mediante sigillo nostro scilicet vicecomitum” idézte meg Bizófalvi Bizó Tamás özvegyét és új férjét, s tiltotta el az asszonyt az elhunyt Bizó részeinek használatától. Zsófia illetlen szavakkal válaszolt Kisfaludinak, mire a hatóság kimondta, hogy az idézettnak vagy eltiltottnak tiszteletteljesen kell beszélnie a szolgabíróval vagy a pecséttel eljáró megyei nemessel, és ha nemcsak az eltiltásnak nem engedelmeskedett, hanem a pecsétet is magyar szavakkal gyalázta, további három marka bírságot fizessen.⁹⁰

Sáros megyében 1523-ban Kálnási Simon sárosi szolgabíró és az alispán személyében kiküldött Prócsi Gyármán Antal megyei jegyző ugyancsak az alispáni pecséttel intették vallomásra Porkoláb György kapi bírót.⁹¹ Érdekes azonban, hogy 1502-ben Kakasfalvi Kakas Bálint szolgabíró még egyedül szállt ki Kellemesi Damján és neje kérésére Salgó birtokára, hogy „cum sigillo comitis aut vicecomitis” tiltsa el Borsvai Andrást és jobbágyait Kellemes birtok használatától.⁹² Sáros megye hatósága ekkor már négy éve a hivatali pecsétet használta. Kakas Bálintnak talán igazolnia kellett, hogy az eltiltás a megye vezetőinek tudtával történt.

1506-tól kezdve már egyfajta kettős ellenőrzés rendszere bontakozik ki, melyben a megyei ember az ispánt, míg a szolgabíró a megyei nemességet képviselte. Utóbbira szép analógia található a szomszédos Szepes megyéből 1483-ból, amikor a megye András szepesi várnagyot alispáni emberként, míg Réti Szervácot a megyei nemesség embereként delegálta.⁹³ Azt nem tudjuk, hogy a kiküldött sárosi szolgabíró az állandósult négy pecsét valamelyikével vagy a saját pecsétjével igazolta-e magát. Előbbire talán az a néhány eset utalhat, amikor egy pecsétet kétszer nyomtak rá az oklevélre, a hiányzó pecsét helyett.⁹⁴ A húsz éven keresztül folyamatosan szolgabírói hivatalt viselt Ternyei Imre Bártfa városának írt levelei nagy számban maradtak fenn, melyek leggyakrabban a város birtokai után járó adó beszedése kapcsán születtek.⁹⁵ Bár Ternyei gyakran hivatalából adódóan írt, *missi-liseit* általában saját személyes pecsétjeivel hitelesítette.⁹⁶ Külön érdekesség, hogy a megye testületi pecsétjének megjelenését követően, 1570-ben a hivatali pecsétek

88 „in restaurationem honoris eiusdem sigilli nostri” – DL 86 033.

89 „cum sigillo ipsius vicecomitis nostri de domo sua” – DL 84 179.

90 DL 69 584. – A pecsét meggyalázására ld. még DF 272 588.

91 DL 64 566.

92 DL 70 339.

93 DL 63 867.

94 ŠAPPP MP Inv. č. 935. sign. 742.; MNL OL P 491 I. nr. 231/A.

95 Vö. *Kádas István*: *Kölcsönös haszon* i. m. (20. jz.) 366.

96 ŠAPPB MMB Listy 3625., 3668., 4244., 4258., 4386A, 4393., 4438., 4597., 4963., 5034., D90.

egyike, a koronából kiemelkedő medvealak már Lipolt Ferenc szolgabíró magánügyben kelt oklevelén fedezhető fel.⁹⁷

A Sáros megyei adatok párhuzamba állíthatóak a szomszédos Abaúj megyével, mely sok tekintetben mintaadónak számított Sáros számára a megyei igazgatás terén. Novák Veronika szlovákiai levéltáros figyelt fel arra, hogy 1522-től kezdve a megyei hatóság, illetve a megyei nemesség kiadványain négy hasonló szolgabírói pecsétet használtak. A címerpajzs mind a négy esetben páncélos kart ábrázol, ám mindegyik más-más tárgyat tart: az egyik országmát, a másik virágcsokrot, míg kettő egy-egy kardot. De az utóbbi két pecsét is különbözik egymástól, mivel az egyikben kivont, míg a másikban védekező helyzetben feltartott kard látható.⁹⁸ A pecsétábrák fölött WM betűk figyelhetők meg, amely Novák Veronika szerint a megye magyar nevére (Wywar megye) utalhat.⁹⁹ Ezt erősíti egy 1524-es oklevél, melyben a szolgabírói pecsétek fölött a WM betűk, míg az alispáni fölött az aktuális tiszttviselő, Bárcai János monogramja olvasható.¹⁰⁰ 1554-re a szolgabírók által használt pecsétek felírta már ABW betűkre változott, aminek feloldása nyilvánvalóan Abaújvár megye.¹⁰¹

Az új pecsétábrák, illetve a WM felirat megjelenésével egy időben, 1522-ben az oklevelek *corroboratió*jában is változás figyelhető meg. Az Abaúj megye *universitasa* által kibocsátott iratok Sáros megyéhez képest gyakrabban tartalmaztak *corroboratiót*, mely sokban segíti a megyei pecséthasználathoz megismerését. A leggyakoribb formula szerint a nemesi közösség okleveleit a megye törvényszékének ősi szokása szerint az alispán és a szolgabírók pecsétjeivel erősítették meg.¹⁰² 1522-től azonban változás történik a formulában, az *universitas* okleveleiből elmarad az alispáni pecsétre utaló kitétel, bár az alispán továbbra is részt vett az oklevelek kibocsátásában. Ezzel együtt az alispáni pecsét is eltűnt az abaúji nemesi közösség okleveleinek hátlapjáról.¹⁰³ Az Abaúj megyei pecséthasználatban 1522-ben megfigyelhető markáns változások összefüggésbe hozhatók egy tiszttviselőváltással is. 1522 augusztusa és novembere között Szemerei Mihályt az a Bárcai Já-

97 MNL OL P 13 II. Nr. 28.

98 Novák V.: i. m. (41. jz.) 32.; DL 24 182., DL 75 142., DL 26 690., DL 60 947., DL 24 141., DL 24 142.; AMK Collectio Schwartzbachiana 1087.

99 Novák V.: i. m. (41. jz.) 32. Hasonló felirat 1528-ban is olvasható az egyik pecséten. AMK Collectio Schwartzbachiana 1363. – Az 1519-ből és 1520-ból fennmaradt hasonló pecsétek például, melyeken a kard pengéjének két oldalán egy-egy félhold és csillag látható, elhelyezkedésük, ill. a címerára felett lévő SM monogram alapján az aktuális alispánhoz, Szemerei Mihályhoz köthető (DL 65 648., DL 66 640., DL 23 524.). Az 1521. évi kiadványokon fennmaradt töredékes pecsétek inkább az előző év gyakorlatát mutatják. Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára XV. 5. Nr. 948.

100 DL 26 690.

101 AMK Archivum Secretum K Forró-Garadna nr. 6.

102 „quas sigillis memoratorum vicecomitis et iudicium nobilium nostrorum iuxta antiquam consuetudinem dicte sedis nostre iudicarie ab antiquo in talibus et hiis similibus observari solitam iussimus roborari” – DL 65 648. Vö. DF 269 162.

103 DL 60 947., DL 84 158., DL 84 176. Vö. DL 84 165., DL 75 142. A pecsétekre: DL 60 947., DL 84 158., DL 84 165.; AMK Collectio Schwartzbachiana 1087., 1141., 1363.

nos váltotta az alispáni tisztségben, aki korábban, 1516 és 1519 között Sáros megye alispánjaként tevékenykedett.¹⁰⁴ Ezek alapján könnyen elképzelhető, hogy Bárcai honosította meg a korábbi szolgálati helyén megfigyelt gyakorlatot saját megyéjében is.

Kérdéses azonban, hogy a pecséthasználatban bekövetkezett változások vajon a sárosihoz hasonló, személyfüggetlen pecsétek megjelenését eredményezték Abaújban is vagy csupán a szolgabírák saját címerei fölé vették a WM betűket. 1522 és 1526 között – bár nincs teljes szolgabírói névsorunk – Kércsi Fuló Imre, Szakai Antal, illetve Bernátfalvi Bernát András és rokona, Péter mutathatók ki a hivatalban.¹⁰⁵ Bernát András szolgabíró fiai 1563-ban címeradományban részesültek, az új címer sisakdíszén kardot tartó kar található.¹⁰⁶ A páncélos kar címerelem – mely kantárt tart, s melyen sas áll – Fuló Mátyás 1590. évi sírkövén is megjelenik.¹⁰⁷ A páncélos kar motívum azonban kifejezetten kedvelt címerelemnek számított a korszakban, várnagyok, alispánok is előszeretettel használták.¹⁰⁸ Sajnos az 1526-ot követő abaúji oklevelek szórványosak, pecsétjeik rossz állapotúak. A Dessewffy család levéltárában fennmaradt, 1539-ből származó hatósági kiadvány pecsét töredékei és pecsétnyomai alapján a kardot, illetve a virágcsokrot tartó kar ekkor is használatban volt,¹⁰⁹ s a két motívum az 1550-es években szintén megtalálható abaúji oklevélen, igaz, 1554-ben egy lilimos pecsét is szerepel.¹¹⁰ Az adatok szórványossága és a pecsétek rossz állapota azonban nem teszik lehetővé az Abaúj megyei hivatali pecsétek létének egyértelmű megerősítését, sem cáfolását, mindenesetre a pecséthasználati „reformok” és a WM felirat megjelenése okvetlenül ebbe az irányba mutatnak.

Sáros megye keleti szomszédja, Szepes esetében viszont már egyértelműen kimutatható a hivatali pecsét megjelenése. A megye késő középkori pecséthasználatát újabban Leon Sokolovský vizsgálta. Az 1593-ban megjelenő negyedelt címerpajzs negyedeiben szereplő címerek (a koronából növekvő egyszarvú, a koronából növekvő kecske, a lilium és a kétfarkú oroszlán) az 1540-es évektől még négy külön címerpajzson jelentek meg a Szepes megyei hatósági kiadványokon.¹¹¹ Az említett négy pecsét használata állandósult, s egészen a testületi pecsét megje-

104 DL 60 945., DF 271 708. Vö.: Archontológia 1458–1526. II.

105 *Novák V.*: i. m. (41. jz.) 42–43., továbbá: DL 84 129., DL 26 695.

106 *Csoma József*: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Abaúj-Torna megye, Kassa, 1897. 103.

107 *Csoma J.*: i. m. (106. jz.) 214.; *Bárczay Oscar*: Családi címerek hazai emlékeken. II. Archeológiai Értesítő Ú. f. 13. (1893) 436.

108 ŠAPPB MMB Listy 3172., 5685., 5697., 5703., 5823., 6353., 6364., 6371., 6580.; AMK Collectio Schwartzbachiana 1555. Ugyancsak kardot tartó kart, valamint csillagot ábrázolt Máté testvér, a sárosi Ágoston-rendi monostor perjelének pecsétje: ŠAPPB MMB Listy 5920.

109 MNL OL P 86 Dessewffy család cserneki és tarkői grófi ágának levéltára, A család által lajstromozott iratok, I. sorozat, Archivum Eperjesiense 81. nr. 14. Vö. a szintén 1539-es abaúji hatósági kiadvány pecsétnyomai: MNL OL P 644 Sztáray család I. nr. 25.

110 AMK Archivum Secretum P3 Rusza nr. 28., K Forró & Garadna nr. 6.

111 *Sokolovský, L.*: i. m. (1. jz.) 130.

lenésének idejéig rendre kimutatható az okleveleken.¹¹² A címerábrák felett itt is betűk kaptak helyet, méghozzá úgy, hogy a négy pecsét felirata összeolvasva a SE-PV-SI-VM szót alkotja.¹¹³ Ez a gyakorlat a Jagellók korára vezethető vissza, az 1505–1509 közötti időszaktól kezdve ugyanis a Szepes megyei okleveleket hitelesítő négy pecsét nem címerábrákat, hanem csupán betűket ábrázolt, méghozzá úgy, hogy a négy pecsétet összeolvasva a megye nevét adta ki a szöveg.¹¹⁴ Ez a négy pecsét már kétségkívül hivatali pecsét volt, melyek alkalmazása 1509-től kezdve az 1520-as években is megfigyelhető.¹¹⁵ Tagányi szerint Szepes megye ezeket a pecséteket a testületi pecsét megjelenését követően is használta a levelezése során, a kora újkorban pedig Ugocsa, Máramaros és Szatmár megyék szintén a megyenév négy darabjával pecsételtek.¹¹⁶ Az 1509 előtt megjelenő szepesi megoldáshoz hasonló figyelhető meg az 1490-es évek Abaúj megyei gyakorlatában is. 1495–1498 között ugyanis az egyik szolgabíró (saját személyes jelvénye helyett) a WM betűket használta pecsétként.¹¹⁷

A Szepes megyében megfigyeltek kapcsán érdemes visszatérni Tagányi Károly elméletére. Tagányi a pólyákat és koronát ábrázoló pecsétet a későbbi sárosi megyepecsét előzményének tartotta, míg ugyanazon megyepecsét másik hangsúlyos elemét, az angyalalakat csupán az 1615. évi címereslevél bővítésének tekintette.¹¹⁸ Az angyal azonban már a 16. század második felében megjelenik az új testületi pecséten.¹¹⁹ A pólyákhoz és a koronához hasonlóan ez a motívum is visszavezethető a Jagelló-kor hivatali pecsétjeihez, ugyanis az anglyalt ábrázoló pecsét 1498 augusztusától 1555-ig szintén folyamatosan megtalálható a megyei hatósági kiadványokon, az egyik hivatali pecsét címerábrájaként. Ez alapján valószínű, hogy Szepes megyéhez hasonlóan Sáros megyében is korábbi, külön címerpajzso-

112 MNL OL P 491 I. nr. 239., nr. 240., nr. 240/A, nr. 263., nr. 265., nr. 288., nr. 294., nr. 317.; MNL OL P 1195 Márkusfalvi Máriássy család, Vegyes iratok, A Máriássy család letéteménye 4. sorozat nr. 20., nr. 24., nr. 25.

113 *Sokolovsky, L.*: i. m. (1. jz.) 129.

114 Uo. – Sokolovsky még 1505 és 1513 közé teszi az új gyakorlat bevezetését, azonban ez az időszak szűkíthető, ugyanis Szepes már 1509-ben így pecsételte meg az okleveleit: DL 46 923.

115 DL 26 731. – Az 1510-es évekből számos szép példa akad: DL 63 886., DL 26 728., DL 26 726., DL 26 725., DL 60 921., DL 32 176., DL 60 928., DL 32 180., DL 26 730., DL 60 933., DL 60 934., DL 75 136., DL 60 937.

116 *Tagányi K.*: i. m. (7. jz.) 22., 32., 36. – Az említett megyék középkor végi pecsétjeiről ez nem mutatható még ki. DL 65 372., DL 62 391., DL 62 392., DL 99 269., DL 56 409., DL 69 911., DF 275 924.

117 DL 20 263., DL 20 277., DL 20 719.; AMK Archivum Secretum T3 Karátsondi nr. 3., MM(20) Gadnay nr. 3.; AMK Collectio Schwartzbachiana 774. Utóbbi alapján csupán az egyik szolgabíró használt ilyen pecsétet.

118 *Tagányi K.*: i. m. (7. jz.) 31. – Tóth Sándor az angyalalakat a Forgách család címeréből eredeztette, jegyzetben azonban felhívta a figyelmet a Szinyei család címeréhez való hasonlóságra is. *Tóth Sándor*: Sáros vármegye monográfiája. I. Franklin, Bp., 1909. 90. – A Forgách család egyértelműen elvethető az 1498-tól használt hivatali pecsét mintaadójaként. Forgách Simon csupán 1556-ban tett szert a család első fontosabb Sáros megyei birtokára, a hertneki uradalomra. *Sörös Pongrác*: Ghimesi Forgách Simon báró. I. Századok 33. (1899) 602.

119 MNL OL P 13 III. nr. 35., I. nr. 79/A, II. nr. 26.

kon szereplő hivatali pecséteket egyesítettek a megye kora újkori testületi pecsétjén egyetlen címerre.

Somogy megyén kívül tehát más megyékben is megfogalmazódott a megyei pecsét iránti igény. Az északkeleti megyékben ez a szolgabírók személyétől független, négy állandósuló tisztviselői pecsét megjelenését eredményezte. A hivatali pecsétek iránti igény a Jagelló-korban megszorodó megyei feladatok, illetve a megyei közösségtudat erősödésének idején, azoktól nem függetlenül alakult ki. A szomszédos megyék sajátos és egyedi megoldásokat dolgoztak ki, melyek egymásra is hatottak. A pecsétek természetesen nem választhatók el igazgatási szerepüktől, így a megyei és ispáni kettős képviselet Jagelló-kori gyakorlata is hatással volt a pecséthasználatra. A négy szolgabírói pecsét egyre inkább a megyei nemesség *universitas*ának jelképévé vált, megelőlegezve a testületi pecsétet. Sáros megyében utóbbi valószínűleg két korábbi hivatali pecsét egyesítésével jött létre.

ISTVÁN KÁDAS

CUM SIGILLO NOSTRO

SEAL USAGE IN LATE MEDIEVAL SÁROS COUNTY

Most of the counties in medieval Hungary authenticated their documents with the personal seals of the *alispáns* (*vicecomites*) and the noble magistrates (*judices nobilium*). In the late middle ages, however, an increasing sense of common identity on the county level resulted in the desire for a common seal of the county *universitas*. While Somogy county was granted a coat-of-arms of its own, in the north-eastern counties of the realm the noble magistrates started to use un-personal, official seals instead of the previously used personal emblems. The four new seals gradually emerged as the collective symbol of the county nobility, thus anticipating the corporate seal.

CONTENTS

STUDIES

Levente Nagy: Martyr or Adventurer? Sava Branković and the Romanian Reformation in Transylvania during the Principality of Mihály Apafi I	525
Antal András Kovács: Swiss in the Flow of Hungarian History, 1867–1990	543
Attila Simon: The Three Occupations of Kassa. Parallels and Morals	569
Péter Apor: The Misery of Alternative Democracy. Ideology, Political Language and the Possibilities of Opposition in Hungary, 1968–1973	591

WORKSHOP

Balázs Sudár: On the Cultural Historical Background of the Hungarian Word <i>Turul</i>	605
Dániel Bácsatyai: King Andrew II's Envoys in England	621
Péter E. Kovács: Hungarian Banners in Venetian Hands	633
István Kádas: Cum sigillo nostro. Seal Usage in Late Medieval Sáros County	637
Elek Szaszko: The Registry of the Revenues and Expenses of the Szödi Manor from 1517/1518 (Contributions to the possessions of the Gersei Pető family in the southern region of the Great Hungarian Plain)	655
Barna Ábrahám: „With other nations like Saxons...” Interactions between Orthodoxy and Lutheranism in Transylvania in post-1867 Hungary	683

REVIEW ARTICLE	691
----------------	-----

COMMEMORATION	699
---------------	-----

E számunk szerzői

ÁBRAHÁM BARNÁ PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • APOR PÉTER PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • BÁCSATYAI DÁNIEL PhD, fiatal kutató (MTA BTK TTI) • KÁDAS ISTVÁN, tud. segédmunkatárs (MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport) • E. KOVÁCS PÉTER, a történelemtudományok kandidátusa, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • KOVÁTS ANTAL ANDRÁS PhD, történész • NAGY LEVENTE, dr. hab., tszv. egy. docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem) • SIMÁNDI IRÉN PhD, főiskolai tanár (Kodolányi János Főiskola) • SIMON ATTILA, dr. hab., történész (Selye János Egyetem / Fórum Kisebbségkutató intézet) • SUDÁR BALÁZS PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • SZASZKÓ ELEK PhD, történész • TRÁDLER HENRIETTA, tud. kutató (Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható
--